

رنگ‌ها و رازها؛ «نقش نمادین و هنری رنگ در اشعار منوچهر شبیانی»

چکیده

رنگ، در میان اقوام و فرهنگ‌های مختلف همواره مفهومی نمادین داشته و اندیشه‌ها و باورهای مختلف را منعکس می‌کرده است. در این میان رنگ در آثار ادبی، عموماً بیانگر اندیشه‌ها و باورهای شاعر یا نویسنده درباره موضوعی مشخص بوده است. کارکرد رنگ در شعر شاعرانی که در زندگی واقعی خود با رنگ سروکار داشته‌اند می‌تواند مفهومی عمیق‌تر را منتقل کند. منوچهر شبیانی نخستین شاعر نقّاشی است که بازتاب رنگ در اشعارش گسترده، عمیق، مفهومی و در موارد متعددی نمادین است. این شاعر نقّاش در دهه بیست خورشیدی نخستین دفتر شعر خود را منتشر کرد که «رنگ‌ها» در آن بازتاب گسترده‌ای دارند. در این پژوهش با بررسی سه مجموعه شعری شبیانی (جرقه، آتشکده خاموش، سراب‌های کویری)، کارکرد مفاهیم، اندیشه‌ها و بازتاب نمودهای نمادین و روانشناختی رنگ مورد بررسی قرار گرفت. با پژوهش در انواع رنگ در اشعار شبیانی یک سیر نزولی در کاربرد رنگ‌ها دیده می‌شود که نشان‌دهنده تغییر در اندیشه‌ها و باورهای سیاسی و اجتماعی شاعر به سوی عواطف و احساسات شخصی است که عموماً نشانگر یأس و بدبینی و ناامیدی درونی اوست. کاربرد رنگ‌ها در نخستین دفتر در بیشتر موارد بیانگر مفهومی کنایی و نمادین از رنج و اندوه مردم است؛ اما سیر رنگ از دفتر جرّقه تا سراب‌های کویری کارکرد سیاسی و اجتماعی خود را از دست داده و جای خود را به یأس و اندوه شخصی می‌دهد.

کلیدواژه: رنگ، منوچهر شبیانی، نمادها، شعر کارگری، عواطف شخصی.

۱-مقدمه

رنگ‌ها و باورها و اندیشه‌های نهفته در پس آنها از گذشته‌های دور تا به امروز به طرق مختلف مورد توجه انسان بوده است. در بیشتر جوامع هر رنگ نمودار نوعی باور محسوب می‌شده و همواره در اندیشه بشر معنایی خاص داشته است. به گفته محققان «رنگ بازتابی از نور است که به شکل‌های متفاوتی درمی‌آید و این بازتاب مجموعه وسیعی را شامل می‌شود» (استوار، ۱۳۹۱: ۱).

شبیانی به دلیل زندگی سیاسی‌اش در نخستین مجموعه، برخلاف سپهری اشعاری آمیخته به اندیشه‌های کارگری دارد که به دلیل فضای تیره‌وتار زندگی کارگران و طبقه فرودست جامعه، نمودار رنگ‌های متنوع به ویژه رنگ سیاه و مفاهیم منعکس کننده آن است. شبیانی «شعر اجتماعی را از طریق بازآفرینی تازه‌ای از اسطوره‌های ایرانی چه آنچه در گذشته دور وجود داشته است و چه آنچه از معهودات و مراسم و سنت‌های روزگار نزدیک به زمان ما بوده‌است، در جامه‌ای از توصیفات داستانی و نمایشی

بیان می‌دارد، و از آنجا که هنر نقّاشی مورد علاقهٔ اوست در شعر خود خاصّه از لحاظ توصیفات به نوعی شعر وصفی می‌رسد» (زرّین‌کوب، ۱۳۵۸: ۱۲۷). تاثیرگذاری عنصر رنگ بر ذهن و زبان شیبانی و همچنین سیر تحوّلی احوالات درونی وی، در اشعارش نمودی کاملاً مشهود دارد. بازتاب پرتکرار رنگ سیاه و مظاهر آن از جمله تیره، تار و کبود بیانگر فضای بدبین و ناامید درونی شاعر است. در شعر شیبانی نمود امید، شادی، خنده و روشنایی بسیار محدود است که این خود نیز نشانی از همان اندوه و ناامیدی درونی اوست. کاربرد رنگ‌ها در سروده‌های شیبانی عموماً برای بیان مفاهیمی نمادین و هنری صورت گرفته و شاعر احوالات درونی و اندیشه‌های سیاسی و اجتماعی خود را به کمک عنصر رنگ به وجهی تأثیرگذارتر بیان نموده است. در این پژوهش بر آن هستیم تا با بررسی اشعار منوچهر شیبانی نخست میزان و تنوع کاربرد رنگ‌ها را در اشعار او مورد بررسی قرار دهیم؛ سپس به تأثیر متقابل هنر نقّاشی بر شعر و شعر بر نقّاشی، و تأثیر این دو هنر بر ذهن و روان شاعر پردازیم. نگارنده در این پژوهش با استفاده از روش تحلیلی – توصیفی، مفاهیم نمادین و هنری و روانشناختی رنگ‌ها را در اشعار شیبانی بررسی کرده است. از این رو این پرسش مطرح می‌شود که مسائل سیاسی، اجتماعی، عواطف و احساسات شخصی و هنر نقّاشی تا چه اندازه در کاربرد نمادین رنگ‌ها در سروده‌های شیبانی مؤثر بوده است؟

۲- پیشینه پژوهش

آنچه که تاکنون با عنوان پژوهش دربارهٔ رنگ در ادبیات فارسی انجام گرفته است عموماً مربوط به شاعران سنتی و برخی شعرای برجستهٔ معاصر است. سام خانیانی و وحیدیان کامیار در «رنگ در شعر معاصر» (۱۳۸۲) و نیکوبخت و قاسم‌زاده در «زمینه‌های نمادین رنگ در شعر معاصر» (۱۳۸۴)، با نگاهی کلی بازتاب رنگ را در شعر معاصر مورد توجّه قرار داده‌اند. حسن‌لی و صدیقی در «تحلیل رنگ در سروده‌های سهراب سپهری» (۱۳۸۲)، نمود رنگ را در شعر سپهری مطالعه نموده‌اند. یعقوبی در «رنگ و حس‌آمیزی در شعر معاصر» (۱۳۸۸)، با نگاهی کلی به مطالعهٔ رنگ در شعر معاصر پرداخته است. علوی‌مقدم و سوسن‌پور در «کاربرد نظریهٔ روانشناسی رنگ ماکس لوشر در نقد و تحلیل شعر فروغ فرخزاد» (۱۳۸۹)، به تحلیل روانشناسی رنگ در شعر این شاعر پرداخته‌اند. روحانی و عنایتی نیز در

«نگاهی تحلیلی به کارکرد رنگ در شعر م. سرشک» (۱۳۹۰)، کارکرد رنگ را در سروده‌های شفیع‌ی - کدکنی بررسی کرده‌اند. مرادی نیز در «تنوع متمایز رنگ در اشعار حسین منزوی و تحلیل جلوه‌های نوآورانه و تقلیدی آن» (۱۳۹۵)، به تحلیل و بررسی رنگ در اشعار حسین منزوی پرداخته است. تاکنون پژوهش مستقلی که به بررسی رنگ در اشعار شیبانی بپردازد تألیف نشده است و نگارنده در این تحقیق بر آن است تا در اشعار شیبانی، کارکرد رنگ‌ها و مفاهیم نوآورانه آن‌ها را مورد بررسی قرار دهد.

۳-نگاهی به منوچهر شیبانی و آثار او

شیبانی (۱۳۰۳-۱۳۷۰) نقاش، شاعر، مترجم و داستان‌نویس و نواده فتحعلی خان شیبانی، شاعر برجسته دوره قاجار بنا به تاریخ سرایش اشعارش، نخستین کسی است که به پیروی از نیما به شعر نیمایی روی آورد. وی نخستین مجموعه شعر خود را با نام «جرقه» در سال ۱۳۲۴ به یاری حزب توده منتشر کرد که کاملاً تحت تأثیر افکار و اندیشه‌های کارگری است. «شیبانی در جرقه وارث حس عدالت خواهی شعر دوره مشروطیت است. او بشر دوستی، تنفر از جنگ، حمایت از ستمدیدگان و رنجبران و ترسیم چهره واقعی زن ایرانی را به عنوان موضوعات اصلی شعر خود بر می‌گزیند و سپس این موضوعات را با وجهی نمایشی و لحنی محاوره‌ای توأم می‌سازد» (باباچاهی، ۱۳۷۳: ۱۰). دومین مجموعه شعر شیبانی «آتشکده خاموش» نام دارد که در سال ۱۳۴۳ منتشر شد. در این دفتر شیبانی با نگاهی ملی‌گرایانه و حماسی شماری از اساطیر و ایزدان ایرانی به ویژه «ایزد مهر» را مورد توجه قرار داده است اما همچنان فضای ذهنی شاعر با ناامیدی همراه است به گونه‌ای که «بیشتر زمان‌ها به مسائل از زاویه‌ای منفی می‌نگرد. رئالیسم او بسیار تلخ است و در سراسر اشعار آتشکده خاموش سایه‌ای از تباهی و هراس دوران دیده می‌شود» (دستغیب، ۱۳۹۱، ج ۳: ۲۰۴۷). سومین مجموعه شعری وی با نام «سراب‌های کویری» در سال ۱۳۵۵ منتشر شد. در این دفتر دیگر نه اثری از اندیشه‌های کارگری و نه نشانی از توجه به اساطیر و باورهای ملی دیده می‌شود و شاعر بیشتر به عواطف و احساسات شخصی پرداخته است. شیبانی همچنین یک دفتر شعر چاپ نشده به نام «پاریسی‌ها» دارد.